

БЕСЕДИ СЪС СЪВЕТСКИ ЛИТЕРАТУРОВЕДИ

Любен Георгиев

1. ВИКТОР ШКЛОВСКИ: „НИЩО НЯМА ДА ОТКРИЕТЕ БЕЗ РИСК!“

Роден през 1893 г. в Петербург, Виктор Шкловски изминава дълъг и сложен път в литературознанието. Известна е неговата привързаност към футуризма и формалната школа, името му стои под множество програми и манифести, провъзгласяващи началата на конструктивизма — преработка на съвременния структурализъм. Но сред жалоните в развоя на литературоведата е неговата студия „Паметник на научната грешка“ (1930), в която се преодоляват половинчатостите на лингвистичния анализ и се открива път към социалните измерения на естетичното. Преодолявайки ограниченията на формалния метод, Виктор Шкловски стига до такива фундаментални работи като книгите за Маяковски, Достоевски, Толстой, двуетомника „Повести за прозата“ и др. В тях критическото изкуство е възведено до най-висока степен на съвършенство — в неповторима интерпретация изпъкват образи на творци и картини от литературното движение. Неподражаем е и личният стил на Виктор Шкловски, изпълнен щедро с афоризми, резки синкопи, подтекстова претовареност. Фразите са къси и напрегнати, те не само носят нова и неочаквана информация, но преди всичко целят да възбудят асоциативния поток на читателя. Ходът на мисълта е неочакван, с ненадейни обрати, с постоянно облъскване на логика и антилогика, изграден сякаш по принципа на киномонтажа. И не случайно. Виктор Шкловски е отдал много време и внимание на най-младото изкуство, писал е сценарии, следил е от непосредствена близост зараждането и възмъжаването на съветската кинематография.

„Нас времето ни измисли и ни научи да гледаме по новому света“ — казва Шкловски. Съвременник и близък съратник на Маяковски и Пастернак, на Айзенщайн и Довженко, той притежава изключително богат жизнен и творчески опит, който постоянно и безвъзмездно раздава. Въпреки напредналата си възраст той обиколи неотдавна местата, свързани с творчеството на Лев Толстой, за да засеме в различна обстановка телевизионните си лекции за него. Ходи и до Испания след падането на диктатурата като сценарист на филм за Дон Кихот. Когато му се обади последния път по телефона, той току-що се беше върнал от Италия. . .

Квартирата му е препълнена с редки и много ценни книги. Те са разхвърляни и по бюрото му, и по леглото — навсякъде. В целия този безпорядък единствено домакинят знае кое къде е и го намира почти веднага. По праха, който изтупва, имам усещането, че някои книги лежат на камари по пода десетилетия наред. . .

Не за да го предразположа, а просто за начало на нашия разговор му казвам, че у нас са преведени книгите му „Толстой“ и „Тетива“, а Българската телевизия излъчи четирите му големи предавания (всяко по един час) за творчеството на Л. Н. Толстой. Сред специалистите нашума и биографичната му книга „Айзенщайн“, за която той бе отличен с Държавна награда в края на 1979 г.

По-нататък разговорът ни е зафиксирал на магнитофонна лента и ми се ще да го предам достоверно и без коментарии, така, както той бе воден в дома на един от най-заслужилите патриарси на съвременното литературознание:

— Да се запознаем! Казвам се Виктор Шкловски, започнал съм да печатам в списание „Пролет“, където едновременно с мен започна да печата и Велемир Хлебников, с когото по-късно се сприятелихме. Започнах да печатам през 1908 г., така че ето вече седем десетилетия, откакто съм в литературата. Виждате, не съм от най-младите, понякога дори се уморявам. . . Книгата, която сте ми донесли — „Тетива“, — ми е скъпа във връзка с друга една книга, която не зная дали е издадена у вас, но има три издания в Италия. Тя се нарича „Поетика“. . . Не мисля, че всичко, което сме писали тогава, е било все правилно. Но не мисля, че и в „Тетива“, всичко е все безспорно. Но не мисля, че и всичко, което пишат структуралистите и особено Лотман, е правилно. Лотман ни напомня учител по гръцки език, който обучава хората как да се ползват от буквалните преводи. Историята на литературата е нещо много по-сложно. Сега например аз пиша книга, която се казва „Енергия на заблудеността“.

— Какво значи това?

— Това са думи на Лев Николаевич Толстой, който в писмо до свой приятел казва, че не може да напише отново „Анна Каренина“, защото му липсва стихийна „енергия на заблудениято“. Тя е, която кара човека да се освобождава от всякакви мисли освен от една — как да се постигне някаква истина. Съчетаването на тези две несъединими думи означава вечно търсене на истината. Може да се направи и грешка. Но това са заблуденията на Колумб, който търгава да открие нов път за Индия, а открива нов свят — Америка. Толстой също така пише, че не може да очертае кръг, може само да направи нещо приблизително и после да го поправи. Ако вземем Толстой, над чието творчество работя ето вече 50 години, и се опитаме в тази стая да съберем черновите на ръкописите, които ни е оставил, тя не би стигнала, за да ти побере. Но най-важното е, че той не се е объркал сред толкова много черновки, той е съумял да отсее главното, откривал е верното от неверното, разсъбличал е явлениято, за да стигне до самата му същина. А едновременно той си присвоява и правото на заблудение! Цялата литература според мен се основава не само на онова, което той нарича „неправилно“, но и на факта, че тя открива живота. И го открива откъм някаква негова нова страна.

— Бихте ли си послужили с някой конкретен пример, за да изясните мисълта си?

— Примери? Колкото искате! Когато Омир иска да обясни как се е колебал успехът и неуспехът в сраженията между данайците и троянците, той казва, че сякаш на кантара е поставено изработеното от една надничарка, която иска да изкара хляб за децата си, и гледа: ще стигне или няма да стигне. А боговете съзряват войната и знаменития бой между Хектор и Ахил около корабите. Тоест сравненията в литературата трябва да се изграждат не само по признака сходство, те могат и да нямат видима прилика. Те трябва обаче да бъдат внезапни — като откритие, като загадка. Ние търсим загадки. . . Наистина моят стар приятел Санчо Панса казваше, че би предпочел винаги първо да му кажат разгадката, а после загадката, защото не му се иска да се напруга и да мисли. . . Когато е неочаквано, откритието преобръща явлениято. Затова и Толстой — един „спокойно неспокоен“ и неуреден човек — казва, че в изкуството няма нищо по-верно от консерватизма. . . Сега аз се занимавам с въпроса за съгласието на времената, за противоречивостта в изкуството. Да вземем този вече стар, дотолкова прославен, че вече разбират от всички мой приятел Маяковский. Той писа: „Вървя красив, 22-годишен.“ Това бе неочакван образ на поета. Неговите другари казваха, че ще вдигнат „въстание на вещите“. Всички вещи трябва да изменят своята същина. . . Затова, когато пишем история на изкуството, ние сме длъжни да си представим, че реката на времето не тече тихо и не отива вечно; това е река с водопади, с резки противоречия.

— Виктор Борисович, а не мислите ли, че когато писателят прави такива прогнози и после всичко се потвърди, него го смятат едва ли не като предсказател на новото? А когато думите му не се потвърдят, възниква въпросът за неговите заблудения?

— Той рискува и има право.

— Значи Вие се застъпвате за правото на риск?

— Да.

— И за правото на експеримент?

— Да. Айзенщайн и Пудовкин бяха велики експериментатори.

— Но нали в изкуството се ценят не опитът, а находката, не рискът, а откритието?

— Нищо няма да откриете без риск!

— Така е.

— И Марк казва, че заботяват не хората, предоставили пари на изобретателя, а ония, които са откупили изобретението от разорилите се менчани. Тоест всяко изобретение е риск. И не само риск, а и жертва. Но жертва необходима. Затова говорим за правото на риск. Някога нашият революционер Чернишевски казваше, че походката представлява поредица от задържани падания. Човек понечва да падне напред, но премества крак. Тоест походката сама по себе си е една катастрофа. И изобщо можем да кажем не на шега, че историята на човечеството е трагична. Погледнете класиците. Толстой не е приемал Шекспир и само веднъж е признал нещо от него. Когато разглеждал книгите от личната библиотека на Толстой, моят приятел Борис Айхенбаум забелязал, че той е сложил множество знаци на недоволство по страниците на „Ромео и Жулиета“. И само на едно място — там, където Ромео казва, че цялата световна философия не може да му замени света на Жулиета — Толстой написал с големи букви: „Случайна удача“!

— За тези заблудения ли ще напишете?

— Не, аз ще говоря за законите на изкуството. Ето „Тетива“ — тя е нещо като поправка на старата ми книга „Поетика“, която е станала учебник в някои европейски страни. А аз сега съвсем ясно съм разбрал какво е станало. . . За един философ от византийската епоха казвали с удивление, че той чете на глас и без да си мърда устните. Съществува и словесност, звучащо слово. После се явила литературата, лтеритер, писмеността, накрая голямата литература. През целия си безконечен живот човечеството ще бъде благодарно на тази литература. Но се появяват тези странни кутии, които ни снимат — камерите. Ние още не сме се научили да побираме там най-необходимото, защото то не е малко. Сега във всеки дом има телевизор. Той иска да говори почти цял ден. Често го доят как да е и го хранят с каквото попадне. Но между впрочем това

е ново изкуство! Ново изкуство на звука, словото, жеста, движението, което ще измени по-рано литературата така, както печатарската машина я измени и създаде романа и дългите произведения. Дон Кихот не напразно отива в печатницата във втората част на книгата. Изкуството съществува в света, в живия свят. Светът се изменя и изкуството се изменя, създават се нови явления. В киното вече са създадени велики произведения — вземете филмите на Сергей Айзенщайн или на Федерико Фелини. Но дори от филмите на италианската кинематография се вижда как киното много бързо остарява.

— Поради техниката? Или поради особения начин на виждане?

— Лошо боравим с киното все още. . .

— Вие сте работили много години в киното.

— Работил съм дълго в киното — 45—50 години.

Изумява ме, че 40-годишни филми вече не могат да се възприемат, а столетната книга, дори отхвърлена, може да се окаже млада.

— Виктор Борисович, интересва ме такъв въпрос. Самият Вие как пишете — по правилото на Юрий Олеша „Нито ден без ред“ или когато Ви осени вдъхновението?

— Юрий Олеша бе мой близък другар. Той имаше дни без ред. Но нямаше ден без мисъл.

— И без вдъхновение.

— И без вдъхновение. Накрая той сглоби книга от откъси, но си имаше естествено план.

Той беше винаги „на края на лъча“.

— Това са думи на Юрий Олеша. Впрочем ето пълния текст на цитата от книгата му „Нито ден без ред“: „В моя човешки живот не е имало нищо, което да е станало без участие на слънцето. . . Каквото и да направех, където и да идех, насън ли, наяве ли, в тъмнота ли, като млад, като стар — винаги съм бил на крайчеца на лъча.“

— Светлинен лъч осветява живота и на края на този лъч стои този човек и казва, че няма ден без ред, без нищо написано. Това е в същност нито ден без опит да се създаде светлина, без опит да се види светът, да се измени в посока на необходимостта. Или друго. И Пушкин, и Толстой са имали десетилетия неуспехи с някои творби. Има неща, които Лев Толстой е писал 10—12 години и не е успял да ги завърши. Така е създаден „Хаджи Мурат“.

— Може би е нямал време?

— Не, той постоянно го изменял. На едно място той е записал: „Тези дни чета Чехов. Той е световно прославен човек“, и казва по-нататък: „Видях, че в Чеховите мужичи се дава човекът; той е пияница и сквернословец, но е почти светец. Не трябва да се боим да слагаме черна боя върху бялото. Това е ново изкуство. Ще го използвам в „Хаджи Мурат“.“

— Тези думи на Толстой бяха цитирани в едно от Вашите телевизионни предавания за него. Там имаше много интересни мисли, които навярно ще прочетем във Вашите бъдещи работи?

— За тях сега ли ще говорим или следния път?

— Ако желаете, можем да отложим тази тема. . .

— Добре, нека привършваме, вече съм поуморен. Едно време, като гледаха на карти, бабичките казваха: „И пак заповядайте! Бъдете щастливи! Успокойте сърцата си!“ Казвам Ви го без последното. Нека вашите сърца бъдат неспокойни! Безпокойте се! Всичко хубаво!

2. БЕРТА БРАЙНИНА: „ОТДАЛА СЪМ ЧАСТ ОТ СЪРЦЕТО СИ НА БЪЛГАРИЯ“

Тръгнах за Перделкино зареден с бегли справки за биографията на Берта Брайнина. Завършила Историко-филологически факултет през 1922 г., била учителка по литература в продължение на 14 години. Печата статии от 1926 г. Четири издания е претърпила монографията ѝ за Константин Федин. (С него са съседни — вилите им в Перделкино са през една, могли са да се опознаят съвсем отблизо.) Известни са книгите ѝ за Фьодор Гладков и Валентин Катаев.

Берта Брайнина се свързва тясно и с българската история и литература. Книгата ѝ „На Стара планина“, преведена у нас, представя пред руския читател в есенстичен план впечатленията на авторката от съприкосновението ѝ с българската култура.

Тези информация ми изглеждаше съвсем недостатъчна за една подробна беседа с Берта Брайнина. Но си припомних, че винаги когато съм ходил в нейния дом, съм заварвал млади литературоведи, изследователи на Пушкин, тъй като тук живеел и работи не само Берта Брайнина, но и нейният съпруг — проф. Дмитрий Благой. А около него винаги е шумно — литературоведи, млади хора на науката, изследвачи на руската и съветската литература, аспиранти го наобикалят почти всеки ден. Така става и сега — заварвам Тамара Илична Дубинская, кандидат на филологическите науки, редактор в сп. „Вопросы литературы“. Искам да се възползувам от случая, че е написала рецензия за новата книга на Брайнина, и я помолвам да участва в разговора, като сподели накратко някои свои мисли за литературноисторическите работи на домакинята.

Тамара Дубинская: Аз съм от тези млади изследвачи, които твърде често посещават дома на Берта Яковлевна и Дмитрий Благой, защото ни е особено приятно да идваме тук. Дмитрий Дмитриевич винаги разказва много интересно за Пушкин. Неговата любов към Пушкин се предава на всеки, който обича литературата.

Л. Георгиев: Това вече е известно на нашите читатели, тъй като вече имах възможност да представя Дмитрий Благой пред читателите на сп. „Литературна мисъл“.

Дубинска: Берта Брайнина според мен споделя любовта към Пушкин и притежава необикновен заряд енергия, за да популяризира усърдно съветската литература, която познава великолепно. Тя е навлязла в съветската литература през 20-те години и пише често за съветски писатели. Главната тема на нейните дългогодишни разработки е творчеството на Константин Федин. Тя се е познавала с него, общувала е дълго, разказвала ми е как са спорили на различни теми и в резултат на всичко това се явява нейната монументална и добре написана монография за Федин, получила Държавна награда, издадена няколко пъти у нас и преведена на немски и румънски език. Берта Яковлевна се е интересувала винаги от темата за ролята на интелигенцията в руската революция. Както ми е разказвала, Федин сам я посъветвал да се обърне към творчеството на Фьодор Гладков, което е свързано пряко с работническата класа в руската съветска литература. Федин ѝ казал, че трябва да се запознае с Гладков — един уникален писател и много интересен човек. Берта Брайнина помолила да я запознаят с него, тъй като ѝ бил необходим „ефектът на присъствието“. Това станало през 1952 г. и ето вече четвърт век Берта Яковлевна изучава творчеството на Гладков. Тя е ходила много пъти у тях, те се сприятелили, тя познава великолепно неговия архив, който самият писател успял да подреди и предаде в държавния музей. Берта Брайнина познава кореспонденцията на Гладков с други писатели, тя самата притежава много писма от него, в които са били обсъждани проблеми от неговото творчество и от съвременния литературен процес. Така се появява книгата „Талант и труд“, посветена на Фьодор Гладков. Тази книга се отличава от другите работи на авторката за Гладков — статии и монографии — по особености си жанр. Тук вече са намерили място и спомени от Берта Яковлевна и други за Гладков, а също и писма. Тази книга не е обикновена монография или историко-биографичен очерк с хронологично излагане на събитията. Получил се е жив и интересен разказ за писателя. Гладков е бил твърде сложен характер, сам е признавал, че е страдал от неспокойния си темперамент. Често са казвали за него, че той притежавал изключителната способност да си печели врагове и да им ходи непрекъснато по нервите. Берта Яковлевна не е скрила всичко това в своята книга. Разказала е как Гладков обичал литературата. И което е по-важно, съумяла е да покаже колко много е работил този човек. Гладков сам е казал, че познава великолепно живота, че притежава голям жизнен опит. Берта Брайнина за пръв път разказва така подробно биографията му, а тя е много интересна — този обикновен момък от селско семейство, произлязъл от някакво забравено от бога и от хората селце, получава неочаквано великолепно образование, става професионален революционер и един от основоположниците на руската съветска литература. Той казвал: жизнен опит имам голям, идейно съм подкован великолепно, а ми е много трудно да пренеса този свой житейски опит в литературата, да го превърна в елмаз. Това не е лесно и той работил усърдно. В архивите са запазени много негови ръкописи с голям брой поправки. . .

— Значи, книгата на Берта Брайнина има документален характер, както беше и с предишната ѝ книга „На Стара планина“, посветена на България, която показва, че Берта Яковлевна споделя не само любовта на своя мъж, проф. Дмитрий Благой към Пушкин, но и неговата любов към България. Надявам се, че самият той ще ни разкаже още веднъж за тази своя любов, макар че, както споменах, ние вече запознахме българските читатели с неговото научно творчество и с най-новите му изследвания за Пушкин. Дмитрий Дмитриевич, най-напред искам да Ви предам поздравите от Вашите български приятели. Вие бяхте особено близки с покойния акад. Михаил Арнаудов, който често ми е говорил за Вас. . .

Дмитрий Благой: Щастлив съм, че се сблизихме и сприятелихме с вашия забележителен учен, акад. Михаил Арнаудов, с когото постоянно сме се срещали при нашите гостувания у вас. Притежаваме негови книги с автографи и много негови писма. Запознахме се отблизо и с вашите големи писатели и особено с Дора Габе и Елисавета Багряна, всичко преживяно заедно стана част от самите нас. Чувствувам, че е така, както вие чувствувате като ваше много от онова, което става у нас. . .

— Виждам в книгата на Берта Брайнина много ваши фотографии с българи.

Д. Благой: Те отразяват нашите незабравими впечатления от гостуванията ни в България.

— Още в мотото е казано: „На Дмитрий Благой — за всичко, което е видяно и преживяно заедно.“

Благой: Аз дори написах една „българска балада“ на руски език — „Годорини очи“, която беше публикувана отначало на руски език във в. „Работническо дело“, а после няколко пъти я превеждаха на български. И дори в Пирин, където става действието на баладата, беше открита механа и наречена „Годорини очи“.

— Виждам, че България е влязла и във Вашия творчески живот, както и в живота на Берта Яковлевна. . . Впрочем искам да помоля домакинята да ни разкаже сама за своята книга и за своята любов към България. . . Ще ми се да я запитам как и кога е възникнал у нея за пръв път интерес към нашата страна?

Берта Брайнина: Искам да кажа по повод на книгата си „На Стара планина“, че съм ѝ отдала част от сърцето си, както и на любимата ми България. Всичко започна с един портрет на Христо Ботев. Още от детските дни този образ ме заплени. Един българин живя известно

време в моя роден град Ярославъл и се познаваше с майка ми. Той ми показа портрет на Христо Ботев, разказа ми за него; бях още дете и моето въображение беше покорено от този удивителен човек, революционер и поет. Това е съвсем уникално, няма го никъде по света — така хармонично, в един цялостен облик да се слейт поезия и революция.

— Помня, че за този случай сте разказали във Вашата книга. Значи интересът към нашата страна е породен още във Вашето детство?

Берта Брайнина: Да. И аз винаги си мечтаех да отида в България и да посетя Ботевите места. Подкрепи ме и нашият изтъкнат писател Фьодор Гладков. Този руски, от главата до петите руски човек, обичаше България така, както я обичах и аз. Той беше много по-възрастен от мен и също беше влюбен в образа на Хр. Ботев. Той не беше ходил никъде, обичаше своето родно село, вилата си в Перedelкино и после в Просково. Единствената страна, в която той замина през 1946 г., беше България. В България беше преведен и издал неговият роман „Цимент“. Сега тази книга се превежда в цял свят. Неотдавна по „Цимент“ са поставили спектакъл в Германската федерална република, както съобщи нашето списание „За рубежом“. Работници гледали представлението и поискали да организират своя труд според показаното в „Цимент“. Интересно е, че когато Фьодор Гладков посети България през 1946 г., донесе оттам книгата на Захари Стоянов „Христо Ботев — опит за биография“, издадена в Русе през 1888 г. Не знаейт къде беше намерил тази стара книга. . .

— Гладков Ви подтиква да се свържете с нашата страна. Бихте ли споделили своите впечатления от България?

Берта Брайнина: Отношението ми към България? Изпитвам голяма обич към тази страна, към нейната история, поезия, хора, особено към забележителната ѝ природа, събрала красотите на цял свят. Учудвам се как в тази малка страна се е събрало всичко най-красиво, което съм виждала по света; и Италия, и дори Норвегия с нейните фиорди. Това е съвършено уникално, удивително явление! За всичко това съм разказала в книгата си. Затова ми се иска моите приятели от България да прочетат тази книга, да я прочетат на своя роден език. Особено съм поласкана, че студентската младеж обикна тази книга. За мен нямаше по-голям подарък от случая, когато при мен дойде едно момиче, което пише дипломна работа по моята книга — такава една мила и весела, истинска българка с големи чудни очи. Тя с интерес изслуша моя разказ и после на добър руски език написа дипломната си работа за моята книга. А после идваха и други студенти и търсеха книгата, но тя за съжаление не може да се намери никъде.

— Тя е издадена у нас в голям тираж — 13 000. Така че и ние сме я чели, ще я четем отново, вече излезе и във второ издание.

На търговане Берта Брайнина ми подарява книгата си „Талант и труд (Критически размисли за Ф. Гладков)“ и ми надписва дълъг автограф: „Фьодор Гладков — класикът на светската литература, беше голям приятел на България. Той знаеше добре български език и четеше Христо Ботев в оригинал. В плановете си той предвиждаше да напише роман-епоса за Христо Ботев, осуети ги смъртта му. В глава десета — „Цялото човечество заедно“ — съм написала за това.“

В последната глава от своя очерк Берта Брайнина подробно е разказала за връзките на Гладков с България. По собственото му признание той тръгнал през 1946 г. за нашата страна „с такава радостно вълнение, както се отива на среща с любима“. Обрисувани са връзките на съветския писател с Георги Бакалов, анализира се въздействието, което му е оказал Анри Барбюс още през 30-те години със своя разказ за срещата си с Цола Драгойчева в Пловдивския затвор. Приведени са данни за преводи на „Цимент“ у нас.

Изобило става ясно, че интересите на Берта Брайнина към България не се изчерпват с пътеписно-есеистичната книга „На Стара планина“. Вече в електричката си мисля: с какви бедни справки търгнах, а колко обогатен и пренатоварен с информация се завръщам от гостуването си в дома на двамата литературоведи.

3. ЛАЗАР ЛАЗАРЕВ: „ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО СА ПАМЕТ НА НАРОДА“

Идвал съм много пъти в служебния кабинет на литературния критик Лазар Лазарев — зам.-главен редактор на авторитетното списание „Вопросы литературы“. Спомням си времето, когато редакцията се помещаваше още на ул. „Пушечная“ (зад магазин „Детский мир“). Среждали сме се още там, разговаряли сме много пъти, имал съм възможност да присъствавам и на редакционни заседания, на които са били обсъждани важни въпроси от литературната теория и практика. Спомням си литературни вечери в Централния дом на литератора „А. Фадеев“, които е ръководил Лазар Лазарев. Неговата обществена и литературнокритическа дейност е твърде широка. И все пак той се е специализирал върху военната тематика. В това ни убеждават и неговите книги, излезли напоследък: „Поезия на военното поколение“, „Лирика и проза на К. Симонов“, „Стихове, придобити в боеве“ и най-новият му сборник „Това е наша съдба“. Заглавието изразява най-добре смисъла на неговата досегашна литературнокритическа дейност: наистина военната литература е станала негова лична съдба. Близко три десетилетия Лазар Лазарев се зани-

мава главно с изследване на съветската литература за Великата отечествена война. В центъра на неговите интереси са предимно поетите и прозаичите от фронтното поколение, „юношите на 41-ва година“, върху чиито крехки плещи се стовари отговорността на времето. Въз основа на огромен документален материал критикът изследва каква роля е изиграла художествената литература в духовния живот на сражаващите се народ и какво е нейното значение днес за нравственото възпитание на съвременния човек.

В предговора към книгата си „Това е наша съдба“ авторът бегло, с едно изречение споменава, че неговото пристрастие към военната литература си има своята „жизнена, биографична основа“. Това ми дава повод да помоля Лазар Лазарев да се върне към своята фронтова младост и да ми разкаже как се е зародил у него интересът към военната тема и с какво тя все още продължава да го привлича.

— Неслучайно съм озаглавил последната си книга „Това е наша съдба“. Принадлежи към поколението съветски хора, които през 1941 г. направо от ученическия чин тръгнаха за фронта. Ето тук е отпечатана моя фотография от 1942 г. край Сталинград. Вижте, че съм бил доста млад и дори красив — като лейтенант командвах рота разузнавачи. И преди да станем каквото и да било — лекари, юристи, работници, шофьори, литератори, — ние станавме войници. Това бяха най-важните години в нашия живот, защото съвсем млади ние вършихме онова, което невини пада върху хорските плещи (и слава богу, че е така!). Навярно така се формираха по-късно и моите литературни интереси. От дълги години като литературен критик се занимавам главно с изображението на Великата отечествена война в литературата. Естествено понякога пиша и за други книги, на други теми, и тъй като отдавна работя в теоретично списание, занимавам се и с литературна теория. Но сферата на моите основни интереси е свързана просто с поколението, към което принадлежи.

— За кои поети и прозаичи сте писали?

— Писал съм за мнозина, трудно ми е да изброя всички. Много пъти съм писал за Константин Симонов, за Василий Биков, за Алес Адамович, за Владимир Богомолов, за Евгений Воровъв, за военното поколение поети — Константин Ваншенкин, Евгений Виокуров, Булат Окуджава, Юлия Друнина. . . Почти няма военен писател, който да е останал извън кръга на моите занимания. Голяма част от тях продължават да ме интересуват и аз постоянно следя какво пишат.

— Лазар Илич, Вие изследвате отдавна военната литература. Забелязвате ли някаква разлика в начина, по който пишат за войната представителите на различните поколения?

— На тази тема неведнъж са възникнали разговори у нас и дори могат да се чуят такива мнения: „Стига за войната! Стига толкова, всичко вече е написано, темата е изчерпана!“ Но на мене ми се струва, че на определен етап всеки път се изчерпва някой от подходите към темата, а не самата тема. И шом възникне нов подход, поражда се и нов интерес към темата. Виждаме как възниква нов интерес към военната литература през 50-те години, когато се появиха прозаичи като Бондарев, Бакалавов, Биков, Адамович — те бяха през войната като мен войници и лейтенанти. Не само това, мисля, че техните книги подтикнаха и по-старите фронтови писатели, които прекараха войната като военни кореспонденти, като Константин Симонов и Борис Полевой например. Те също започнаха отново и по новому да пишат за войната. Сега ние преживяваме такъв любовитен момент: за войната започнаха да пишат хора, за които тя е само детски спомен. Да вземем „Живей и помни“ на Валентин Распутин — той помни войната като 8—10-годишно дете. Или също така много интересния белоруски писател Иван Чигринов, който също е преживял окупацията в такава примерно възраст. Същият процес може да се види и в киното. Млади режисьори, които не помнят войната или пък я носят само в детските си спомени, създадоха редица интересни филми за нея. Да посочим такива първоизходни произведения като „Иваново детство“ на Тарковски, „Белоруската гара“ на Смирнов или „Беше през месец май“ по повелата на Бакалавов на режисьора Марлен Хуциев, който наистина е по-възрастен от другите, но във войната не е участвувал. Струва ми се, че самият жизнен материал крие в себе си такива драматически възможности за изследване на човека във върхов момент, пред лицето на смъртта, че така или иначе хората, не-преживели войната (и когато ние си отидем от този свят), ще продължат да се занимават с тази тема.

— Може би тъкмо на това се дължи разцветът на документалния жанр? При него не се пени измислицата, а автентичността.

— Документалният жанр разкрива възможности за нов подход към старата тема и през последните години той преживява истински „бум“, ако мога да се възползувам от този моден термин. Появиха се няколко забележителни документални книги, безпрецедентни в световната литература по събитията, които отразяват. Такава е книгата на тримата белоруски писатели Алес Адамович, Янка Брил и Владимир Колесник „Аз от огненото село“. Тя се състои от разкази на разстрелваните и изгорени, но по чудо оцелели жители на унищожени белоруски села (в Белорусия има 600 такива села) за тяхната трагедия и гибел. Не познавам нищо, равностойно на този страшен нечовешки разказ. Мисля, че всеки човек, който мисли за бъдещето на своите деца, на своята страна, на нашата планета, трябва да прочете тази потресаваща книга. Наскоро излезе първата книга на Алес Адамович и Даниил Гранин за ленинградската блокада, която също е един забележителен документ с неотразимо въздействие. Ще посоча и други заглавия: повестта „Клав-

дия Вилор“ на Даниил Гранин, удостоена с Държавна награда за 1977 г., „За чертата на милосърдието“ на петрозаводския писател Дмитрий Гусаров, двете книги на московската писателка Елена Ржевска „Февруари — криви пътища“ и „Берлин, 1945 г.“, в които тя разказва за своя опит през войната. Тя е била преводач на групата, издирваща трупите на Хитлер и останалите фашистки военнопръстници. Документалната стихия нахлува и в художествените книги. Документи присъствуват и в книгите на Богомолов, Адамович и др., документални кадри от тогавашни кинопрегледы се използват и в художествени филми.

— Значи, съществува интерес не само към мемоарните съчинения на военачалниците, но и към спомените на обикновени бойци, дори към спомени на хора, просто преживели войната. Така се обогатява и разнообразява гледната точка, на войната се гледа не само през очите на офицера, но и на войника, на дете, на старица и т. н. Интересува ме, Лазар Илич, как Вие лично се отнасяте към друг един подход към военната тема, когато се вземат отделни военни моменти и се развиват в забавно-развлекателен или в криминално-детективски план в литературата и на екрана?

— Според мен този проблем има два аспекта. Войната представя голямо количество необичаен, невероятен материал по отношение на човешките съдби, когато например хора, смятани за убити, са се оказали живи, когато хората са преминавали предела на вероятното и допустимото и всичко това тласкаше и писатели, и режисьори към използване и развиване на остро приключенски и детективски начин за усвояване на военния материал. Но тук има едно „но“. Според мен този начин е добър и ползотворен само докато писателят следва живота (не в смисъл, че го копира), докато се отнася сериозно с него. Да речем, за множество съвсем нереални съдби е писал Борис Полевой. Когато четем за най-невероятните приключения на неговите герои, у нас никога не възниква усещане за неправда, защото всичко е изпълнено съвършено сериозно, с пълно разбиране на ужасно тежките и невероятни условия, в които трябва да действуват хората. Когато приключенският сюжет се използва за облекчено показване на военната действителност, когато се показва как всичко се решава просто и лесно от един единствен човек, тогава се напускат границите на изкуството и се предизвиква неуважение към усилията и жертвите, които взе войната. А когато писателят и режисьорът разбират сериозно какво страшно и трудно нещо беше войната, приключенският сюжет може да свърши добра работа. Ще посоча романа „През август 1944 година“ на Владимир Богомолов, построен на остър приключенски сюжет, а книгата за мене е образец на сериозно и голямо изкуство. Един хора с определено възприемане на литературата ще стигнат само до сюжета, а други, които по-дълбоко четат литературата, ще разберат и какво означаваше за нас войната.

— За тази книга би могло да се спори дали е приключенски роман или е документален. . .

— Да.

— . . . макар че документите в нея ми изглеждат подправени. Или Вие смятате, че те са истински?

— Те са истински, защото в тях са изменени датите, обозначенията на места и фамилии, но тези документи не са измислени, те възпроизвеждат точно структурата и езика на истинските документи. Те не ни заблуждават, а създават впечатление за автентичност, с каквато изобщо се отличава цялата книга.

— Искя ми се да Ви запитам и за нещо друго. Спомням си една Ваша статия, която се казваше „Памет“. Като епиграф тя можеше да носи фразата, написана върху множество паметници във Вашата страна: „Никой не е забравен, нищо не е забравено.“ А в писанията на някои западни автори се развива друга мисъл: че не е необходимо постоянно да се напомним за войната, че било по-добре хората изобщо да забравели за нея, че всичко трябва някак си да се тушира, ако искаме да развиваме отношенията между държавите в духа на споразуменията в Хелзинки, да не повтаряме повече онова, което е разделяло народите. Какво мислите по такава една постановка?

— За мен литературата и изкуството са паметта на народа. Човек, лишен от памет, е болен и не отговаря за постъпките си. Не знаеш какво може да се очаква от него. Паметта е необходима както на всеки човек, така и на всеки народ. Няма да говоря, че тази война ни струва 20 милиона живота. Няма да привеждам известната статистика, че от моето фронтово поколение са останали живи само 4 процента, значи от 100 са загинали 96. Няма да говоря, че последните от тази война ще се чувствуват и дълго след нея, защото това поколение не може да роди деца. Искам да кажа нещо за бъдещето. Ние не можем да забравим нищо — нито народния подвиг, нито фашистките злодеяния, защото ако забравим някак това или го оставим настрана и премълчим, ако разговаряме за мир, без да помним войната, такъв един мир ще бъде илюзорен и неистински. За да изградим истински мир, е необходимо да помним добре уроците на миналото. И съм убеден, че нашата военна литература и изобщо нашето общество се занимават толкова много с Великата отечествена война, защото са загрижени нашите деца и внуци да не изпитат никога едно ново подобно страдание.

— Ще си позволя да добавя едно свое впечатление. Гледал съм много филми и спектакли и съм чел много книги за войната. Но никъде нито веднъж не съм срещал случай, при който да се развива ненавист към други народи. Затова мисля, че военната литература също поставя проблема за хуманизма.

— Разбира се. И още: никоя друга тема не показва по-добре цената на човека, истинската стойност на човешкия живот, към който в мелницата на своето всекидневие ние се отнасяме поия-

кога леко и небрежно. А на война от всяка твоя постъпка зависи и твоят живот, и животът на починалите ти. Войната показва какво представлява човешкият живот, колко е важен той и каква е реалната му стойност.

— Когато разговарях веднъж с Василий Биков, той каза, че на война се вижда истинската ценност на човека, неговата неповторимост и невъзмездност. Неслучайно в българското издание на неговия двутомник от повести е напечатан Ваш предговор.

— Василий Биков е мой отдавнашен приятел, той е и отдавнашен обект на мои занимания в литературата. Последната ми книга, която очаквам да излезе след няколко месеца, е книга, посветена на неговото творчество. За мен Биков е един от най-интересните военни писатели, който поставя твърде остро въпроса за ценността на човека, за неговата висока нравственост, която не може да бъде възпитана без памет.

— Тъкмо исках да Ви попитам над какво възнамерявате да работите, дали отново ще се движите в същата сфера. Вие вече частично задоволехте любопитството ми.

— Освен книгата за Биков съм написал и голяма статия за Симонов (макар че имам и книга за него), която ще се печата като предговор към многотомника събрани съчинения на писателя.

— Накрая бих Ви помолил да споделите накратко впечатленията си от своите гостувания в България.

— Бил съм няколко пъти и отново ми се иска да дойда във Вашата страна, защото срещам навсякъде необикновено дружеско отношение. Константин Симонов в своите дневници „Разни военни дни“ разказва как нашата армия влязла в България и как е била посрещната „в братските обятия на българския народ“. Той пише, че тогава у него възникнало чувство, че присъства на репетиция на края на войната. Такава радост обзела всички, такова щастие. И за мен, човек от военното поколение, човек с такава съдба, всичко е незабравимо. Ето още една лична причина, за да ми се иска да дойда отново в България.

— Значи, такива са нашите съдби.

— Да, „това е наша съдба“!

При следващата наша среща Лазар Лазарев ми подари книгата „В един вестник...“, в която е събрал репортажи и статии на Иля Еренбург и Константин Симонов, писани във вестник „Красная звезда“ през 1941—1945 г. В автографа съставителят ми е написал, че това е „последната излязла приживе на К. М. Симонов и много харесала му книга“. Научавам още, че в архива на К. Симонов са намерени копия на 10 000 писма, повечето с голяма литературна стойност, които той е написал в живота си. Това наложило запланарираното 10-томно издание на съчиненията му да се увеличи с нови два тома, за да обхване и кореспонденцията му.

4. АЛЕКСАНДЪР МИХАЙЛОВ: „ТРУДОВАТА БИОГРАФИЯ ДАВА СОЦИАЛЕН И НРАВСТВЕН ОПИТ“

Научните интереси на проф. д-р Александър Михайлов са свързани главно с руската съветска поезия. Той е един от най-добрите и познавачи и изследователи. Автор е на голям брой книги, сред които ще отбележа: „Лирика на сърцето и разума“ (1965), „Фаел на любовта“ (1968), „Андрей Вознесенски“ (1970), „Степна песен — поезия на Павел Василев“ (1971), „Ритмите на времето — етюди за руската съветска поезия в наши дни“ (1973), „Живеят в Русия поети“ (1973), „Александър Яшин“ (1975), „Евгений Винокуров“ (1975), „Северна тетрадка“ (1976), „Поети и поезия“ (1978), „Константин Ваншенкин“ (1979).

Тези книги разליствам сега в дома на критика, някоя от които притежавам в София и съм чел. Авторът им е свързан с младото поколение съветски творци и като главен редактор на сп. „Литературная учеба“. Спомням си времето, когато списанието още нямаше свое помещение и редакцията му беше тук, в дома на главния редактор — звънецът звънеше непрекъснато, идваха млади хора, носеха свои произведения, идваха художници, оформяха корицата, връщаха се коректури, а сега виждам годишните течения с най-разнообразно съдържание.

Сигурно специалистите ще си спомнят, че това заглавие фигурира в справочниците, тъй като първият главен редактор на „Литературная учеба“ е бил Максим Горки. Затова най-напред помолвам Александър Михайлов да ни запознае с историята на това издание.

— Накратко казано, историята е такава. Загрижен за възпитанието на литературната смяна, Максим Горки даде идея да се създаде списание, което би било нещо като начален университет за начинаещите писатели. Тогава в литературата са навлезли хора, обогатени с огромен опит, но непритежаващи достатъчно естетическа култура. По замисъла на Горки сп. „Литературная учеба“ е трябвало да помогне на тези хора — селкори, рабкори — да придобият първоначална естетическа култура. Започнало е да излиза през 1930 г., отначало го е редактирал Горки, а след неговата смърт главен редактор става Алексей Сурков, който сега е член на редколегията. В началото на Великата отечествена война списанието прекратява съществуването си (както и някои други издания). Сега след Постановлението на ЦК на партията „За работата с творческата младеж“ то започна да излиза отново от началото на 1978 г. Ето шестте книжки — резултат на едногодишния цикъл, списанието излиза веднъж на два месеца.

— Какви задачи си поставя редакцията? Печатате ли произведения от млади писатели?
— Да, печатаме. Собствено, по-рано не са били публикувани произведения на млади писатели, а сега ние отделяме около една трета от нашата площ за публикуване на произведения от млади автори, придружени с разбори или анализи от по-стари и опитни писатели и критици. Тези своеобразни студии дават полезни уроци не само за авторите на публикуваните произведения, но и за всички начинаещи писатели. Печатаме и стихове, и проза. Писаа още не сме пуснали, тъй като не е лесно да се намери подходяща по обем, а пък и драматургията е все още неувоен жанр от нас, макар че сме печатали статии по нейни актуални проблеми.

— А има ли статии или други произведения на млади автори, които печатат изобщо за пръв път?

— Има почти във всяка книжка.

— Как ги откривате?

— По различен начин. У нас съществува твърде широко разработена мрежа от мероприятия (тази дума звучи казионно, но как да я избегнем?). Писателският съюз съвместно с ЦК на Комсомола (а нашето списание е орган на тези две висшестоящи организации) са изработили редица принципи за ръководство на възпитателния процес сред младата литературна смяна. Например провеждат се всесъюзни, републикански, регионални и областни съвещания на млади писатели. По този начин най-талантливите млади литератори винаги попадат в тази орбита на внимание. Естествено ние винаги изпращаме свои сътрудници или целия свой актив в командировка, присъстваме сами и се стараем да подберем всичко най-интересно и талантливо.

— Значи списанието не е орган на Литературния институт? Макар че Вие сте водили семинар там. . .

— Аз и сега съм професор в Литературния институт „Максим Горки“, с него поддържаеме най-тясна връзка, но не сме негов орган.

— А как гледа списанието и Вие лично като критик на въпроса, който се дискутира и у нас: за ранната професионализация на писателите?

— Според мен, а така мислят и повечето от нас, такава е позицията на списанието — ние сме против!

— Виждам, тук Юрий Нагибин пише по този въпрос. . .

— Да: „Не бързайте да ставате писатели!“. Така е озаглавена статията му в кн. 6 от 1978 г.

— Какво значи „Не бързайте“? От една страна, казваме, че липсват млади хора в поезията, в прозата, в критиката най-вече, а, от друга страна — „не бързайте“. . .

— Нагибин се обявява против изкуственото форсиране на подрастващите писатели.

— Когато хората идват в литературата без трудова и жизнена биография?

— Без биография, без жизнен и душевен опит, без социален стаж, тъй като трудовата биография дава социален и нравствен опит. А когато отрано се затварят в кабинети, небогатият жизнен запас бързо се изчерпва и често след първата и втората книжка настъпва някаква пустота. Няма за какво да пишеш повече.

— А сега ме интересува с каква трудова и жизнена биография навлезе в литературата Александър Михайлов. Това е първата Ви книга, нали? Как гледате сега на нея?

— Първата книга е като първото дете — винаги го обичат. Но аз все пак твърде критично гледам на ранните си работи, виждам зряло техните недостатъци. Самото ми влизане в литературата е съвсем типично за моето поколение. Принадлежа към т. нар. „фронтово литературно поколение“. През 1941 г. завърших средно образование и веднага от училище, както всички мои връстници, отидох да защитавам родината. По мое дълбоко убеждение психологически, нравствено, идейно и политически ние бяхме готови за война. Върху плещите на нашето поколение падна тежка задача, но това е друга тема. Едва след войната започнах да работя като комсомолски работник, завърших институт, бил съм на партийна и на издателска работа. . .

— Защо толкова много пишете за Севера?

— Това е родиният ми край. Родил съм се зад Полярния кръг в европейската част, Архангелска област (Ненецки национален окръг), и като всеки човек съм свързан с корените си с родната земя. Това е коренна руска територия, усвоена някога от заселници от древния Новгород (Новгород Северски), откъдето са и децата ми. Ходя там всяка година. . .

— Навярно „Северната тетрадка“ е плод на тези посещения?

— Да, тя има подзаглавие: „За литературата, за другарите, за себе си.“

— Яшин. . .

— Яшин също е от Север, роден е във Вологодска област, живял е в Архангелск и е свързан със северното руско село.

— „Живеят в Русия поети“.

— Тук пиша за поети, които не живеят в столицата, а в различни региони на Русия.

— „Ритми на времето“.

— Съдържа етюди за съвременната съветска поезия от 50-те—60-те години. Поглед върху руската поезия днес.

— „Факел на любовта“.

— Разглеждат се по-конкретни неща без панорама на поезията.

— И една от последните Ви работи — „Поети и поезия“.

— Тя съдържа „Портрети, проблеми, тенденции в развитието на съвременната поезия“, както е казано в подзаглавието. Адресирана е главно до учителите. Тук влизат Евгений Евтушенко, Владимир Соколов, Константин Ваншенкин, Сергей Орлов, Василий Фьодоров и Леонид Мартинов — представители на различни поколения. Разглеждам ги в контекста на съвременната руска съветска поезия.

— И навярно бъдещите Ви работи ще бъдат в същата област?

— Изобщо — да. Но искам и малко да навляза и да се задълбоча в историята. Скоро ще се навършат 100 години от раждането на великия руски поет Александър Блок. Възнамерявам да напиша нещо за него.

— „Назад към Блок“ или „Напред към Блок“, ако перифразираме Луначарски?

— „Напред към Блок“ не би могло да се каже, все пак. . . Към Блок — но чрез Блок отново към съвремението, отново в съвременната съветска поезия. Искане ми се да напиша книгата, върху която от дълги години работя и май че вече я привършвам — „Тайните на поезията“, — за майсторството, за изкуството на поетичното слово и образ.

— Александър Алексеевич, Вие сте известен и със своите широки международни контакти. Вие сте вицепрезидент на Международната организация на критиците (МАЛК) още от 1969 г., от основаването ѝ. Последният ѝ конгрес беше у нас. . .

— Да, през април 1978 г. се състоя конгрес в София — един от нашите най-интересни и съдържателни конгреси. Той се проведе една година след Международната среща на писателите в София, която имаше огромен международен отклик; беше своеобразно продължение на тази среща в по-тясно професионален аспект — събраха се критици, но имаше и писатели. И ние сме особено благодарни на българския Писателски съюз и на българския печат, който прояви огромен интерес към нашия конгрес и към нашата организация.

При нашите срещи сме си говорили, че сега, когато водим общи идеологически битки за едно и също дело, е необходимо да формираме и общи естетически критерии. Това е нашата главна задача — задача и на нашите срещи и беседи, и на произведенията, които си разменяме, и на общите сборници, които издаваме съвместно на руски и български език. Мисля, че тази дейност ще продължи и занапред, защото такава е насоката — за все по-голяма и по-задълбочена духовна интеграция на нашите две литератури. И на нашите две критики — българската и съветската. А този процес започва с по-доброто взаимно опознаване. Ще се радвам, ако сме постигнали тази скромна цел в нашето днешно събеседване.

5. ЕВГЕНИЙ СИДОРОВ: „НАЙ-ВАЖНОТО Е ДА СЕ ОБГЛЕДА ЧОВЕШКАТА ДУША“

Евгений Сидоров е един от най-активните представители на младото поколение в съвременната съветска критика. Той е автор на статии за най-нашумелите имена в съветската проза и поезия от последното десетилетие. Любима негова тема е темата „Време — писател — стил“, както се нарича и сборникът му със студии за съветската проза от наши дни. Там на първа страница авторът пише:

„Ако обходим с смислен поглед панорамата на многонационалната съветска проза, ако внимателно се вслушаме в спорете и дискусии, които се водят през последните години по страниците на литературните списания и вестници, ще можем да открием някои важни закономерности, характеризирани нейното състояние. Една от тези решаващи тенденции, определяща в голяма степен днешното движение на съветската проза, е усиляването на *изследователското* начало в книгите от последните години.“

Това „изследователско начало“ в съвременната селска и градска проза (Распутин — Трифонов) предизвиква и най-остри полемички сред критическите и читателските среди. Евгений Сидоров е участвувал в много от тях. Спомням си, че съм го срещал по разгорещени дискусии и творчески спорове. През декември 1978 г. например той ръководи дискусия в ЦДЛ на тема „Класиката и ние“, където непримиримо кръстосаха шпаги участници като Павел Палиевски, Евгений Евтушенко, Анатолий Ефрос, Станислав Куняев и др. Сблъскаха се остро противоположни мнения за отношението към класиката. И тъй като тези проблеми не са отшумели и не могат да отшумят, а запазват своята актуалност, в началото на нашия разговор искам да помоля Евгений Сидоров да се върнем за малко към тази дискусия и към нейната проблематика. Как ни изглежда тя сега? Към какви изводи може да ни доведе?

— Според мен сега за всички литератури от социалистическите страни е характерен задълбоченият интерес към класическото наследство, към корените. Причината е съвсем обективна. Ако вземем съветския народ, дълги години ние сме се сражавали с оръжие в ръка против външните врагове, строихме и възстановявахме промишлеността, като непрекъснато заталяхме коланите си. Сега живеем в мирен, вече 30-годишен стабилен период и няма нищо по-важно от вглеждането във вътрешния свят на човека. По-рано ние все пак се борехме повече с външни обстоятелства и литературният герой се формираше именно в тази борба.

А сега във всички социалистически страни превесът пада върху задълбочената трактовка на човешката личност. Днес най-важно е да се огледа човешката душа. В такъв момент уроците от класиката отново се преосмислят от съвременното ни съзнание и на преден план изпъкват такива фигури като Толстой и Достоевски, ако вземем руската класика, за които въпросът „За какво живее човек?“ е бил главен нерв и съдържание на творчеството им. Ние наследяваме тези уроци и със своя нов, социалистически опит отговаряме на същите въпроси. Да вземем творчеството на Валентин Распутин или Василий Шукшин. Нима то е ориентирано само към днешния ден? Не, то е ориентирано и спрямо бъдещето, защото именно по новому в новите условия поставя въпросите, които поставяше и руската класическа литература. Дискусията, за която споменахме, извади на показ различни гледища, в това число и някои крайни. Класиката не е музей и класическото наследство не може да се възпроизвежда буквално, да се препотвърта като молитва. Всяка класика отначало е била новаторство. Романите на Достоевски са били извънредно злободневни, актуални. Когато Толстой написал „Война и мир“, отбелязал в дневника си: „Аз не пиша роман“, защото той е отрицал романния опит на Балзак, класическия роман, който е съзрял във френската литература от XIX в. Според някои критици и писатели днес сме длъжни да повтаряме предишната форма. Убеден съм, че това би било неправилно. Защото правилно схванатата истинска традиция винаги отрича ростоно предишния опит. Според мен нашата класика наследяват както Шукшин, така и Вознесенски — онази класика, която е възпята например в опита на Хлебников, в опита на руския фолклор. При възприемане уроците на класиката не бива да бъдем пустири.

— Това е по-широко схващане на класиката, което включва, а не изключва от нея други писатели, неприличащи на Толстой, да речем.

— Безусловно. Класиката ни учи да бъдем винаги съвременни, да включваме днешния ден в контекста на общочовешките духовни стремления.

— И в този смисъл, мисля, възниква проблемът за стила. Можем ли да говорим за наличието на определен съвременен стил на израз? Или има един определен метод и множество всякакви стилове?

— Да, точно така е. Каква е целта на изкуството?

Изкуството няма за цел да следва някакви предписания и постулати, натрапени на художника отвън. Целта на изкуството е правдата, достигана от всеки художник по своето. Критерий за истинността на един или друг стил за мене е степента на правдата, която се съдържа в даден художествен опит или отделно произведение. Затова съм категоричен противник на изискването изобразението на живота да се прави винаги във формите на самия живот. Съществува гротеска, материализирана метафора, експресионизъм в поезията и пр. Ние сме длъжни да наследим всичко това също така, вместо да се ограничаваме с някакво едно единствено направление или един стил. Иначе би значело да обедним изкуството, да обедним така и самата наша социалистическа действителност. А без развито изкуство, което би влязло в диалог със световните художествени ценности, не може да се говори по същество за зряло общество.

— Този Ваш критерий допуска съществуването на писатели от типа на Леонид Леонов. . .

— . . . да, който е взел много от Достоевски в строежа на своите романи.

— . . . не само в традиционен смисъл, а и като новаторство. . . и съществуването на помладите и толкова различни от него?

— . . . разбира се! Има блестящи майстори на лирическата ирония, например Шукшин, когото не бива да смятаме битоописател! Шукшин, както и Распутин, никога не си е поставял като задача битоописанието в съвременното село или град. Не, те винаги са решавали и поставяли задачи общофилософски и нравствени. Затова тяхното творчество е по-условно, да речем, в сравнение с творчеството на Фьодор Абрамов, който ни дава пряк хроникален поток на селския живот. Там имаме истината на факта, истината на характера, а при Шукшин художествената правда се получава по друг начин — чрез създаване на един малко странен герой, попаднал в руския живот. Той мечтае за идеален живот, а не може да го постигне, защото „стои с единия крак на брега, а с другия в лодката“, както казваше сам покойният Василий Шукшин. Този герой жадува за идеалното, но условията на живота и условията на собствената му духовна организация все още не му позволяват да се издигне до онези идеални висоти на духа, към които се стреми. Това е съвършено различен стил.

— Но все пак възниква общият проблем за самоусъвършенствуване на човешката личност, проблемът за новия герой.

— Това е най-главният проблем сега — за какво живее човек и как да живее достойно. Това е главен проблем и у нас, и у вас. Вземете вашия Йордан Радичков. Него също отначало не всички български критици го възприемаха. Този художник е удивително народен и същевременно стилът му е условен, трябва да се вгледаш, да схванеш музиката и метафората на неговия език и образност. А има художници, които работят в областта на чистия психологизъм, като Павел Вежинов — „Барьерата“ също е една прекрасна книга. Върху платформата на правдата — многообразието! Върху основата на преданост към социалистическите идеи.

— Евгений Юревич, своите всекидневни занимания с критика Вие съчетавате и със задълженията си като първи заместник-редактор на Литературния институт „Максим Горьки“. Това е едно учебно заведение, добре познато у нас, имаме вече немалко поети, завършили този институт, и ми се иска и на тази тема да отделим няколко минути.

— Литературният институт е уникално учебно заведение, възникнало по инициатива на Горки през 1933 г. Завършили са го вече много писатели, които сега са гордост за нашата литература. Ще посоча такива имена като Константин Симонов, Юрий Бондарьов, Константин Ваншенкин и мн. др. Но Литературният институт е интересен за нашата беседа и с това, че в него по традиция се учат и българи и някои негови випускници днес са сред гордостта на българската литература.

— Срегнах някои интересни цифри в печата — 2500 души са завършили този институт и са се дипломирали.

— От тях 130 са членове на Съюза на писателите. Останалите 1200 не са станали професионални писатели, но са редактори, сътрудници в списания и вестници. Макар да нямат собствено творчество, те са в помощ на писателите. Мога да посоча такива имена сред българите: наши випускници са Георги Джагаров, Димитър Методиев, Лиляна Стефанова, а Блага Димитрова завърши при нас аспирантура. От по-младите ще спомена Георги Борисов, Иван Станев, Никола Радев, Спас Попов, Емил Рупел, Надя Попова. Сега при нас се учи голяма група български преводачи, които ще превеждат от двата езика. И поезия, и проза. Подготвяме специална българска група. Така че между младите български литератори у нас съществуват отдавнашни здрави връзки. Те трябва всячески да продължават!

— Евгений Юревич, Вие сте били в България и през миналата година, помня, че взехте участие в първите празници на „Литературная газета“. Бихте ли споделили своите впечатления?

— У дома и досега виси синият афиш от нашата вечер в зала „България“. И изобщо всички тогавашни дни в Пловдив и София ще оставят най-добри спомени в живота ми. Не само защото бяхме приети много радушно и от българските читатели, но още и защото в самата наша група се бяха събрали забележителни писатели. Разбирате ли? Когато отидеш в друга страна, ти опознаваш отблизо не само обичаите и изкуството на народа, но ти започваш по-добре да разбираш и своята собствена родина. Пътешествията носят това забележително качество. Колкото по-близък ти става братският народ от другата страна, толкова повече започваш да разбираш и цениш и своята родина. И тук се крие навярно същината на истинския интернационализъм и патриотизъм. Затова искам да си призная направо: много обичам България и ми се ще просто да Ви го кажа това на всички!

— Благодаря Ви за хубавите думи. А последният ми въпрос ще бъде такъв: над какво работите в момента?

— Сега излиза две мои готови книги. В издателство „Съвременник“ издавам книга, в която са включени работи и по литературата, и по театър и кино. Излиза и книгата „Силуети“ — кратки портрети на съвременни руски прозаисти. Но понастоящем работя върху книга, която се нарича „Оптимизъм и трагедия“. Накратко казано, според мен изкуството на социалистическия реализъм не трябва да отрича трагичното в живота. При това трагичното невинаги е свързано с големи кризисни явления като революция и война. И в мирно време съществуват в живота немалко съпътстващи трагични противоречия. Те не са антагонистични, но все едно, съществуват в живота. И ако изкуството иска да говори докрай истината за човека, трябва да докосва и трагичните теми. За всичко това пиша в книгата си — за нашия исторически оптимизъм и за трагизма в живота и в изкуството.

— Тази проблематика е интересна и ще ни бъде любопитно да видим как конкретно ще бъде разработена. Затова ще очакваме и новите Ви трудове с интерес.